

Кривонос Ольга Борисівна
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С.Макаренка (м. Суми)

ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧІ ВМІННЯ ТА ЗДІБНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ЯК СКЛАДОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядаються теоретичні основи понять "здібності", "творчі здібності", "професійні вміння" "професійно-творчі вміння" як компоненти професійної культури фахівця. Представлено різні точки зору дослідників на зміст цих категорій. Висвітлено особливості професійно-творчих умінь майбутніх педагогів як ядра фахової компетентності вчителя, прояву його професійно-творчої самореалізації, які пов'язані з розвитком творчого потенціалу особистості, її професійної культури, є засобом реалізації творчих здібностей і умовою їх подальшого розвитку. Зокрема, деталізовано структуру професійно-творчих умінь вчителя.

Ключові слова: професійна культура фахівця, здібності, творчі здібності, професійні вміння, професійно-творчі вміння, дослідницькі вміння, комунікативні вміння, операційні вміння, рефлексивні вміння.

Постановка проблеми. Проблема якості підготовки майбутніх педагогів на рівні формування їх професійної культури є виключно актуальною і потребує нагального свого вирішення. Але професійна культура як ступінь володіння професією, способами рішення професійних задач на основі сформованої духовної культури має багатогранну структуру, чисельні компоненти, які формуються не одразу, а поступово. Погоджуємось з думкою багатьох авторів, що професійна культура – це сукупність знань, умінь, навичок і здібностей працівника, його професійних та персональних якостей. Вважаємо, що професійна культура повинна розвиватись на основі формування професійно-творчих умінь і здібностей майбутнього фахівця. Тому виникає необхідність дослідити сутність зазначених понять.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує про різні підходи науковців до визначення дефініції «професійна культура». Ця проблема висвітлена у працях С. Арутюнова, Ю. Бромля, І. Зарецької, І. Ісаєва, С. Ісаєнко, Є. Клементьєва, Є. Климова, Л.

Когана, Г. Кочетова, Н. Крилової, І. Моделя, В. Сластьоніна, Ф. Щербака та інших науковців.

Одні дослідники визначають професійну культуру як ступінь оволодіння професією, спосіб рішення професійних задач на основі сформованості духовної культури. Інші – як сукупність знань, умінь, навичок і здібностей працівника, його професійних та персональних якостей, а також визначають професійну культуру з точки зору потреб суспільства в культурному рівні людей, що зайняті тією чи іншою професійною діяльністю.

Що стосується професійної культури педагога, то вона розглядається як чинник успішності педагогічної діяльності (В.О. Сластьонін, Н.В. Кузьміна, О.А. Петров, І.Е. Відт, І.Ф. Слюняєва та інші). В своїх роботах автори визначають узагальнені характеристики загальнокультурної і професійної підготовки педагога. До компонентів педагогічної культури дослідники відносять: науковий світогляд, наукову ерудицію, педагогічну майстерність, педагогічні здібності, педагогічно значущі людські якості, педагогічну техніку (культуру зовнішнього вигляду, мови, спілкування, педагогічну етику і такт, прагнення до самовдосконалення).

Аналіз досліджуваної проблеми привів до теоретико-методологічного осмислення поняття “професійно-творчі вміння” майбутнього фахівця як складової його професійної культури. Базовими для розробки досліджуваної проблеми стали роботи філософів, педагогів і психологів з питань: творчості, яка розглядається як синтез різних форм діяльності з метою створення нових якостей матеріального і духовного буття (А.Маслоу, А.Спіркін, К.Роджерс, Е.Фромм), як найважливіший механізм розвитку самого творця (К.Абульханова, А.Брушлинський, А.Матюшкін, М.Поташник, С.Сисоєва, В.Сухомлинський та ін.), як результат пізнавально-творчої діяльності (Ш.Амонашвілі, Ю.Бабанський, Л.Виготський, В.Давидов, В.Кан-Калік, Ю.Кулюткін, М.Лазарєв, І.Лернер та ін).

Дослідники стверджують, що професійно-творчі вміння фахівця формуються на основі творчих здібностей, які є також складовою професійної культури.

В історії філософії існували різні підходи до проблеми творчих здібностей. Вперше поняття "здібності" ввів у науку Платон. Він вважав, що людина народжується уже з готовими здібностями і в подальшому житті змінити їх не може. По-іншому розглядали здібності філософи середньовіччя. Ф. Бекон висунув прогресивне положення про те, що здібності можна виховати.

У вітчизняній і зарубіжній психології поняття "творчі здібності" визначається як готовність особистості до творчої самореалізації (В. Воробйов, Д. Гілфорд, Г. Глотова, А. Пономарьов та ін), як індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою успішного виконання будь-якої продуктивної діяльності.

Мета статті. На основі структурного аналізу професійної культури фахівця теоретично обґрунтувати такі її складові як професійно-творчі вміння і здібності майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу. Теорія і практика певної професії як системи знань, умінь і навичок є феноменом культури. Це дає підстави стверджувати про існування професійної культури.

Визначення поняття «професійна культура» знаходимо у дослідженнях С. Дружилова, який стверджує, що професійну культуру варто розуміти як специфічну культуру професійного співтовариства, і як культуру представника даної професії. «Перша включає способи організації і розвитку професійної діяльності, представлені в продуктах матеріальної і духовної праці, у системі професійних цінностей, професійних норм і переконань, професійних традицій, що обумовлюють ставлення фахівців до предметів і об'єктів їх діяльності. Друга – розглядається як результат засвоєння особою основних елементів професійної культури співтовариства, як результат професійної соціалізації і професійної ідентифікації особистості» [2, с. 5].

I. Сабатовська визначає професійну культуру з точки зору потреб суспільства в культурному рівні людей, що зайняті тією чи іншою професійною діяльністю. Будучи важливим показником соціальної зрілості, професійна культура, на думку автора, є комплексом особистісних знань, вмінь, навичок, якостей, що визначають готовність до реалізації своїх сутнісних сил у конкретній галузі суспільної праці. У професійній культурі фахівця дослідниця виділяє систему елементів: професійне мислення, професійний інтерес, професійні знання, уміння, навички й здібності, професійний досвід, ступінь готовності особистості до конкретного виду діяльності, професійний світогляд, професійну майстерність, адаптованість до професійного середовища, професійну мораль тощо. [8, с. 210].

До компонентів педагогічної культури дослідники відносять: науковий світогляд, наукову ерудицію, педагогічну майстерність, педагогічні здібності, педагогічно значущі людські якості, педагогічну техніку (культуру зовнішнього вигляду, мови, спілкування, педагогічну етику і такт, прагнення до самовдосконалення) [3].

Нами досліджувались професійно-творчі вміння й здібності майбутнього педагога як складові його професійної культури.

Серед багатьох сучасних вітчизняних та зарубіжних психологів і педагогів немає єдності в розумінні проблеми здібностей. Одні визнають здібності вродженими. Вважають, що виховання і середовище можуть тільки прискорити або сповільнити те, що у людини є від народження. Не менш переконлива інша точка зору: здібності – результат середовища і виховання, вони формуються в процесі життя.

А.Спіркін вважає, що здібності – це не тільки те, чим володіє молода людина в даний час, але і те, що свідчить про можливість набуття знань, умінь і навичок у подальшому [10, с. 342]. Нам близька ця точка зору, оскільки ми протягом багатьох років спостерігали динаміку розвитку творчих здібностей та умінь особистості у навчальній діяльності, досліджували процес формування професійно-творчих умінь студентів,

фундаментом для яких є професійно-творчі здібності. З професійними уміннями, як відомо, не народжуються, їх необхідно формувати в професійній освіті.

У наукових працях Д. Богоявленської, В. Дружиніна, М. Левитова, А. Матюшкіна, К. Платонова, С. Рубінштейна, М. Станкіна, Б. Теплова, В. Шадрікова розкриті сутність виявлення й розвитку творчих здібностей особистості, в тому числі, у працях В. Андреева, В. Загвязинського, В. Кан-Калика, Н. Яковлевої та ін. досліджена специфіка становлення творчих проявів особистості в системі професійної підготовки і наступної професійної діяльності.

Так, на думку В. Сластьоніна, існують чотири фактори, що впливають на формування здібностей: задатки, виховання, середовище та особистісне прагнення до самовдосконалення [9].

А. Хуторський підкреслює, що навчання як продуктивний процес передбачає наявність в учнів творчих здібностей. Під творчими здібностями, на його думку, розуміються комплексні можливості учня в здійсненні діяльності та дій, спрямованих на створення ним нових освітніх продуктів [12].

При аналізі психолого-педагогічної літератури Л. Кайданова виявила цікаву точку зору В.Йоффе, який вважає, що для формування здібностей особистості великого значення треба надавати не спеціальному, а загальному розвитку особистості. На його думку саме такий розвиток пов'язаний з формуванням творчих здібностей. Цю точку зору можна розповсюдити і на навчання, і тоді ми на відміну від формального збагачення знаннями отримаємо формування творчих здібностей до засвоєння та відповідно творче оволодіння знаннями, уміннями, навичками, якщо учень не просто "бере" те, що йому дають, а у відповідності з будь-якою задачею опрацьовує, усвідомлює навчальний матеріал, шукає та привносить у нього своєрідний індивідуальний зміст [4, с. 423-430].

Досліджуючи природу творчості, вчені запропонували назвати здібність, що відповідає творчій діяльності, креативністю. Креативність - це інтегративна здібність, що включає в себе систему взаємопов'язаних здібностей - елементів, які забезпечують умови створення учнем творчого продукту. Наприклад, креативними здібностями, зокрема, є: емоційно-образні якості - натхнення, емоційне піднесення у творчих ситуаціях, образність, асоціативність, уява, фантазія, почуття новизни, незвичайного, чутливість до протиріч, схильність до творчого сумніву, здібність відчувати внутрішню боротьбу, здібність до емпатії; ініціативність, винахідливість, кмітливість, готовність до придумування, нестандартність, самотність; здібність до генерації ідей, їх продуктуванню як індивідуально, так і в комунікації з людьми; уміння бачити знайоме в незнайомому і навпаки; подолання стереотипів, здібність виходу в іншу площину чи простір при вирішенні проблеми; уміння вести діалог з об'єктом, що вивчається, вибирати методи пізнання, адекватні об'єкту; уміння визначати структуру і будову, знаходити функції і зв'язки об'єкта із спорідненими об'єктами, прогнозування змін об'єкту, динаміки його росту чи розвитку; прогностичність, формулювання гіпотез, конструювання версій, закономірностей; володіння евристичними процедурами: інтуїція, інсайт, медитація; незалежність, схильність до ризику. Ми вважаємо, що зазначені здібності входять і до професійної культури педагога. Частина перелічених автором креативних здібностей була використана нами у дослідженні при здійсненні класифікації професійно-творчих умінь майбутніх педагогів і їх характеристики з позицій формування і розвитку наявних професійно значимих творчих здібностей.

У дослідженні ми спиралися також на роботи В. Андрєєва, який визначає творчі здібності особистості як синтез властивостей і особливостей особистості, які характеризують ступінь їх відповідності вимогам певного виду навчально-творчої діяльності і обумовлюють рівень їх результативності [1].

Автор запропонував карту творчих здібностей особистості, в якій систематизовані якості, які відображають інтегральну характеристику великого кола здібностей особистості. Структура творчих здібностей студента складається із блоків: 1) мотиваційно-творча активність і спрямованість особистості; 2) інтелектуально-логічні здібності особистості; 3) інтелектуально-евристичні, інтуїтивні здібності; 4) Світоглядні властивості (якості) особистості, які забезпечують успіх у навчально-творчій діяльності; 5) моральні властивості (якості); 6) естетичні властивості (якості); 7) комунікативно-творчі здібності; 8) здібності до самоуправління особистості; 9) індивідуальні особливості особистості.

Таким чином, можна дійти висновку, що творчі здібності студента є запорукою і фундаментом для формування його професійно-творчих умінь, що входять до компонентів професійної культури майбутнього фахівця.

Теоретичне усвідомлення проблеми формування професійно-творчих умінь студентів педагогічного університету поставило нас перед необхідністю визначення сутності та взаємозв'язку категорій “уміння” і “професійно-творчі вміння”.

Дослідник Н.Недодатко уточнює категорію “уміння” як систему узгоджених дій, спрямованих на досягнення мети, що формується і проявляється в діяльності [5, с. 6].

Засвоєні знання, на думку багатьох авторів, служать основою умінь.

Педагогіка трактує “уміння” як спосіб виконання (С. Гончаренко, І. Лернер), дію (Н. Баранник), здатність (В. Онищук), можливість (А.Усова, А.Бобров) особистості. Дослідники виходять із різних поглядів на природу умінь, визначаючи їх сутність, але всі вони єдині у тому, що вміння формуються у процесі певної діяльності.

Існують також різні точки зору на проблему визначення та класифікації професійних умінь майбутнього фахівця. Узагальнивши наукові теоретичні джерела, можемо виділити декілька точок зору науковців.

Ми поділяємо думку Н.Кузьміної, що професійні вміння – це кожен раз “новий сплав” знань, навичок, цілеспрямованості і творчих можливостей фахівця [7, с. 288].

А.Новіков визначає “професійне вміння” як готовність виконувати трудову дію (чи сукупність трудових дій) свідомо, підбираючи і правильно використовуючи доцільні в даних умовах способи її виконання і досягаючи завдяки цьому високих якісних і кількісних результатів праці [6, с. 29-34]. Вказані положення мають принципове значення, оскільки автори визначають, що кожне професійне вміння, по-суті, носить творчий характер.

Дослідник У.Толипов також вважає, що професійні вміння і навички не можна протиставляти інтелектуальним і творчим процесам, їх необхідно розглядати у єдності і взаємодії [11, с. 15].

У системі професійної освіти дослідник Л.Кайдалова окремою групою виділяє професійні вміння і навички, які класифікуються так: а) загальні, загально-виробничі, вузькопрофесійні; б) наукові, політехнічні та професійні предметно-практичні; в) предметно-розумові, знаково-практичні, знаково-розумові (державні стандарти вищої освіти); д) рухові, розумові, сенсорні [4].

Ми виходили з того, що ядром фахової компетентності вчителя, проявом його професійно-творчої самореалізації є професійно-творчі вміння, які пов'язані з розвитком творчого потенціалу особистості, її професійної культури, є засобом реалізації творчих здібностей і умовою їх подальшого розвитку.

На підставі результатів теоретичного дослідження та практичного досвіду ми прийшли до висновку, що вміння педагога професійно-творчого характеру (професійно-творчі) – це внутрішньо значима, сформована в діяльності здатність особистості до власної трансформації та інтеграції спеціальних теоретичних знань і навичок при розв'язанні нестандартних задач професійної педагогічної діяльності. Це засіб свідомої, цілеспрямованої виробничої творчої діяльності, незалежне придбання спеціаліста, реалізовані

творчі здібності в теоретично-пізнавальній і практичній роботі. Професійно-творчі вміння вчителя проявляються у здатності особистості самостійно переносити раніше засвоєні спеціальні знання й навички у нову нестандартну ситуацію, знаходити вірні й оригінальні шляхи розв'язання педагогічних проблем в умовах дефіциту часу та інформації, альтернативні варіанти їх вирішення, комбінувати раніше відомі способи дій у нові при здійсненні навчально-виховного процесу. Професійно-творчі вміння є ваговою складовою професійної культури майбутнього педагога.

Професійно-творчі вміння педагога в дослідженні нами об'єднано в чотири блоки: 1) дослідницькі (діагностичні, прогностичні, конструктивні, науково-дослідницькі); 2) комунікативні (експресивні вербальні, експресивні невербальні, перцептивні); 3) операційні (організаційні, дидактичні, виховні); 4) рефлексивні, що відповідає специфіці діяльності майбутнього вчителя.

Зокрема, дослідницькі професійно-творчі вміння включають: а) *діагностичні*: вміння оцінити учня різносторонньо як цілісну особистість, розглядати особистість вихованця в різних професійних і життєвих ситуаціях, діагностувати етапи розвитку учнівського колективу, здійснювати критичний аналіз та оцінку професійної ситуації (задачі), виявляти проблеми і суперечності у педагогічному процесі, схопити суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі; б) *прогностичні*: вміння формулювати професійно-творчу педагогічну задачу, відштовхуючись від конкретної діагностичної ситуації; складати гіпотезу розв'язання нестандартної педагогічної задачі; в) *конструктивні*: вміння складати оригінальний план розв'язання педагогічної задачі з урахуванням здійснених діагностичних і прогностичних операцій, розподілити події на "кроки" в оптимальній послідовності.

Комунікативні професійно-творчі вміння включають: а) *експресивні вербальні*: вміння до спілкування – вести продуктивний діалог з учнями, батьками, колегами, майстерно володіти словом, б) *експресивні невербальні*: вміння передавати інформацію невербальним способом – за допомогою

жестів, міміки, рухів тіла (кінесика); *в) перцептивні*: вміння сприйняти внутрішній світ учня, відчути його психічний стан кожної миті; володіти здатністю до емпатії – співпереживати, поставити себе на місце учня, зрозуміти його проблеми.

До операційних умінь відносяться: *а) організаційні*: вміння підготувати будь-яке навчальне заняття, класну годину, вечір відпочинку, батьківські збори, екскурсії, туристичний похід тощо; *б) дидактичні*: вміння ефективно будувати навчально-виховний процес, передавати знання іншим, досягти дидактичної мети з різним контингентом учнів і в різних психолого-педагогічних і матеріально-технічних ситуаціях, *в) виховні*: вміння здійснювати виховну роботу з дітьми з девіантною поведінкою, в конфліктних ситуаціях, співробітництво з батьками; підготувати та провести виховний захід, керувати діяльністю учнівського колективу; організувати самовиховання школярів.

До рефлексивних відносяться уміння адекватно оцінювати власну педагогічну діяльність; об'єктивно оцінювати рівень свого професіоналізму; здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації.

Висновки. Таким чином теоретичний аналіз сутності понять "здібності", "творчі здібності", "професійно-творчі вміння", їх структури підтверджує фундаментальне значення цих категорій у формуванні професійної культури майбутніх педагогів. Вважаємо, що сформовані на належному рівні професійно-творчі вміння педагога суттєво впливають на їх науковий світогляд, наукову ерудицію, педагогічну майстерність, педагогічну техніку, які входять до компонентів педагогічної культури.

Література

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988. – 236 с.

2. Дружилов С. А. Психологические проблемы формирования профессионализма и профессиональной культуры специалиста / С. А. Дружилов. – Новокузнецк : ИПК, 2000. – 127 с.
3. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя [Текст] / И. Ф. Исаев. – 2-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 252 с.
4. Кайдалова Л.Г. Педагогічні технології формування професійних умінь і навичок студентів вищого фармацевтичного закладу: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Захищена 29.05.2003. – Х., 2003. – 207 с.
5. Недодатко Н.Г. Формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец 13.00.09 “Теорія навчання” / Н.Г.Недодатко. – Харків, 2000. – 20 с.
6. Новиков А.М. Об аспектах и уровнях развития профессиональной культуры специалиста / А.М.Новиков // Специалист. – № 8. – 2003. – С. 29-34.
7. Основы вузовской педагогики: Учеб. пособие / [Отв. ред. Н.В.Кузьмина]. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1972. – 311 с.,
8. Сабатовская И.С. Проблема профессиональной культуры в современной отечественной социологической литературе / И.С.Сабатовская // Вчені зан. Харк. гуманіт ун-ту «Нар. Укр. Акад.». – 2002. – Т.9. – С. 206 – 214.
9. Слостенин В.А. и др. Педагогика: учеб. пособ. [для студ. высш. пед. учеб. завед.] / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; Под ред. В.А. Слостенина. – М.: Академия, 2002. – 576 с.
10. Спиркин А.Г. О творческой силе человеческого разума. Послесловие / А.Г. Спиркин // Наука и творчество. – М.: Прогресс. – 1979. – С. 332-352.
11. Толипов У.К. Педагогические технологии развития общетрудовых и профессиональных умений и навыков в системе высшего педагогического образования: автореф. дис. на соискание науч. степени док. пед. наук: спец. 13.00.01 “Теория и история педагогики”/ У.К.Толипов. – Ташкент, 2004. – 41 с.

12. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов / Хуторской А.В. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.

РЕЗЮМЕ

О.Б.Кривонос Профессионально-творческие умения и способности будущего педагога как составные его профессиональной культуры

В статье рассматриваются теоретические основы понятий "способности", "творческие способности", "профессиональные умения", "профессионально-творческие умения" как компоненты профессиональной культуры специалиста. Раскрыты разные точки зрения исследователей на содержание этих категорий. Проанализированы особенности профессионально-творческих умений будущих педагогов как ядра профессиональной компетентности учителя, выявление его профессионально-творческой самореализации, которые взаимосвязаны с развитием творческого потенциала личности, ее профессиональной культуры. Представлена структура профессионально-творческих умений учителя.

Ключевые слова: профессиональная культура специалиста, способности, творческие способности, профессиональные умения, профессионально-творческие умения, исследовательские умения, коммуникативные умения, операционные умения, рефлексивные умения.

SUMMARY

Kryvonos O. Professionally-creative abilities and capabilities of future teacher as a part of its professional culture

Theoretical bases of concepts "capabilities", "creative capabilities", "professional abilities", "professionally-creative abilities" as components of professional culture of specialist are examined in the article. There were presented different points of view of researchers on maintenance of these categories. The features of professionally-creative abilities of future teachers as the core of professional competence of teachers, display of its professionally-creative self-realization, that is related to development of creative potential of personality, its professional culture, is the means of realization of creative capabilities and condition of their further development. In particular, there is detailed structure of professional and creative skills of teachers.

Keywords: professional culture of specialist, ability, creative capabilities, professional abilities, professionally-creative abilities, research abilities, communicative abilities, operating abilities, reflexive abilities.